

Datum 2010-11-01

Dnr 322-3519-2010

Avdelning

Förvaltningsavdelningen

Enhet Kulturvårdsstöd

Författare Magnus Källström

Undersökning av nyfunnen gravhäll med runor vid Heda kyrka, Östergötland

Den 15 oktober 2010 anmälde Rikard Hedvall vid UV Öst, Linköping, att en runristad gravhäll hade påträffats vid en arkeologisk undersökning i samband med schaktning för åskledare på kyrkogården vid Heda kyrka, Östergötland. Stenen var sönderslagen i flera delar och mycket skör, och det var därför nödvändigt med en runologisk dokumentation innan bitarna kunde flyttas. Undersökningen utfördes av mig och Helmer Gustavson den 19 oktober, varefter fragmenten lyftes och togs om hand av stenkonservator.

Gravhällen låg strax utanför ingången till det norra sidoskeppet på kyrkans västra sida, norr om tornet och 1,0 m väster om den västra muren samt 2,8 m söder om kyrkans nordvästra hörn (bild 1). Den var orienterad i öst-västlig riktning. Av den ursprungliga hällen återstod den övre hälften, medan resten förmodligen hade försvunnit i samband med att en trappa hade anlagts framför portalen i västmuren. Gravhällens västra kortsida vilade på en snedställd kalkstenshäll (bild 2 och 4), som kan vara resterna av en rest gavelhäll.

Stenmaterialet i gravhällen utgörs av röd kalksten och trots det fragmentariska skicket var det tydligt att den ursprungligen haft rektangulär form. På grund av trycket från trappan i öster hade den brustit i flera delar. Av dessa fanns vid vårt besök sex fragment med följande storlek (räknade medsols från söder): fragment 1: 24 × 19 cm, fragment 2: 36 × 21 cm, fragment 3: 33 × 38 cm, fragment 4: 22 × 21 cm, fragment 5: 41 × 70 cm och fragment 6: 13 × 17 cm. Flera av fragmenten hade tydliga sprickor och när dessa senare lyftes splittrades vissa i ytterligare delar. Den bevarade delen av gravhällen hade största längd av 90 cm. Den exakta bredden inte gick att bestämma på fyndplatsen, eftersom fragment saknades i mitten av stenen, men den bör ha uppgått till omkring 95 cm. Hällens tjocklek är 4,5–5 cm.

Av ristningen återstår en kantföljande runslinga kring ett centralt placerat flät kors. Runhöjden varierar mellan 10,5 och 13 cm.

Inskrift:

...ualf : þas...r : kuþlug : muþur : -...

5 10 15 20

...[h]valf þanns[i yfi]r(?) Guðlaug, mōður ...

»... detta valv över(?) Gudlög, [sin] moder ...»

Inskriften fördelade sig på följande sätt på de olika fragmenten: fragment 1: 1–2

...ua; fragment 2: 3–7 lf : þas...; fragment 3: 8–10 ...r : ku; fragment 4: 10–18

uþlug : muþu; fragment 5: 19–20 r : -

Till läsningen: 1 **u** saknar den nedre delen av huvudstaven. Bistaven kan däremot följas i hela sin längd. 2 **a** har liksom 6 **a** dubbelsidig bistav. Av 3 **l** återstår endast toppen av huvudstaven samt hela bistaven i kanten av fragmentet. 4 **f** saknar den nedre delen av huvudstaven. Bistavarna är relativt raka. Därefter följer ett tydligt skiljetecken. Bistaven i 5 **þ** har en något spetsig form. I 8 **s** saknas basen. Det nedre ledet går snett nedåt vänster. Efter denna runa finns inga spår av ytterligare runor på detta fragment. Avståndet till brottkanten är 4,5 cm. Exakt hur många runor som har gått förlorade före 8 **r** gick inte att avgöra i fält, men kan säkert bestämmas när fragmenten har passats samman. 8 **r** saknar toppen av huvudstaven på grund av sprickbildning. I 9 **k** är bistaven relativt högt ansatt. Runan är inte stungen. Ett brott mellan två fragment går rakt genom runan 10 **u**. Toppen av huvudstaven är skadad, men den vänstra kanten av ristningslinjen går fortfarande att se. Av bistaven är endast mittpartiet bevarat. I 13 **u** saknas toppen av bistaven. 14 **g** har en lågt ansatt bistav och är tydligt stunget med en stor punkt. I det följande skiljetecknet är den övre punkten ganska tydlig, medan den nedre är svår att fastställa på grund av vittring. I 15 **m** är den högra bistaven ansatt något lägre än den vänstra. Mittan av huvudstaven i 16 **u** är något skadad. Samma sak gäller mittpartiet av bistaven i 18 **u**. Av 19 **r** återstår toppen av huvudstaven samt en del snett uppåt höger av det mellersta ledet i bistaven. Möjligen kan också spår av det övre ledet anas. Av runan 20 återstår endast 5 cm av en stav uppifrån.

Inskrift:

Kvinnonamnet *Guðlaug* är tidigare känt från ett 20-tal runinskrifter (se L. Peterson, Nordiskt runnamnslexikon (2007) s. 86, s.v. *Guðlaug*). Endast ett av dessa kommer dock från Östergötland, ack. **kuþlug** på Ög 239 Skänninge. (Namnet har här också lästs **kunluk**, men denna läsning är av allt att döma felaktig.) Om man undantar ett belägg från Källa ödekyrka på Öland (ÖI 56) samt det tidigmedeltida runblecket från Mojner i Boge på Gotland (G 278), tillhör samtliga belägg

landskapen kring Mälaren. Under medeltiden användes namnet mest i Svealand och Norrland (se vidare H. Gustavson, *Christus regnat, christus vincit, Christus imperat*. Runblecket från Boge och några paralleller, i: *Den ljusa medeltiden. Studier tillägnade Aron Andersson* (1984) s. 64 med hänvisn.).

Inskriften innehåller en del intressanta ortografiska drag. Diftongen /au/ är enkeltecknad med **u**-runan i **kuþlug**, vilket kan svara mot ett uttal med långt /ø:/ i den senare leden. Det kan också noteras att den klusilt /g/ tecknas med ostunget **k** i samma namn, medan den stungna **g**-runan har reserverats för den frikativa varianten av samma ljud. I **muþur** används **u**-runan för att beteckna /o:/.

På stenens mittyta finns rester av ett flät Kors av en typ som är bekant från flera östgötska runstenar. I trakten förekommer det bland annat på Ög 77 Hovgården i Hovs sn och Ög 81 Högby gamla kyrka. Troligtvis har det också funnits på den nu försvunna Ög 85 Högby. På Ög 77 och Ög 81 har **m**-runan genomgående formen **ᚱ**, medan Hedahällen har **ᚱ**. Detta tyder på att gravhällen tillhör en något senare tid än dessa. Samtidigt är runorna av typisk vikingatida typ, och de ortografiska dragen talar för att hällen ändå bör vara relativt tidig. En datering till förra hälften eller mitten av 1000-talet verkar därför mest sannolik.

Visby 2010-11-01

Magnus Källström

fil. dr, post-doc inom runforskningsområdet

Bild 1. Gravhällen på fyndplatsen framför portalen till det norra sidoskeppet i Heda kyrka. Från väster. Foto Magnus Källström.

Bild 2. Den runristade gravhällen från Heda kyrka. Från söder. Foto Magnus Källström.

Bild 3. Detalj av fragmenten med runorna ...uulf : þas... (fragment 1–2 från vänster). Från norr. Foto Magnus Källström.

Bild 4. De övriga fyra fragmenten (fragment 3–6 räknade från vänster). Från söder. Foto Magnus Källström.